

Autoritás és modern hatalom

Az autoritás fogalma kísértetként lebeg a modern gondolkodás peremvidékén vagy tán azon is túl – olyan elhagyott és távolba vesző szemantikai tájakon, ahová kóbor filozófusok is csak ritkán vetődnek. Halottnak hitt fogalom, amely eltávozni sem tud, de bebocsáttatást sem nyer a modern politikai gondolkodás komplexumába. Úgy vagyunk vele, mint a *Hamlet*ben kísértő szellemmel, akiben a holt király alakját vélik felfedezni, de valamiért mégis úgy érzik, hogy latinul kell megtudakolniuk a kilétét. Legalább ilyen kulturális távolságot kell feltételeznünk mai, XXI. századi valóságunk és azon világ között, amelyből a kísértet előtűnik. „Te tudsz latinul: szólítsd meg, Horatio” – unszol a dán tragédia egyik szereplője, aki maga is szemtanúja a jelenésnek.¹ Kétségtelenül ilyen, egyedül latinul megszólítható kísértet az autoritás fogalma is, amely Hannah Arendt szerint „eltűnt” a modern gondolkodás horizontjáról. Egy másik megközelítés szerint nem eltűnése, inkább „az autoritás homályáról” (Robert Nisbet) beszélhetünk. Akárhogy is: valóban bizonytalanná váltak a fogalom körvonalai. Napjainkra olyan valószínűtlenül áttetsző és kiismerhetetlen alakzattá vált, mintha nem is a jelenhez, hanem egy rég letűnt világhoz tartozna.

A római hagyomány

Az auctoritas latin fogalom, és ez nem lebecsülendő tény, mivel csaknem mindent meghatároz, ami ebben a tárgykörben elmondható. Nem egyetlen fogalom történetéről, hanem egy egész, korszakokon átívelő római hagyományról beszélünk, ezért a szó eredete sem marad pusztán lingvisztikai kérdés. Fel kell idéznünk a rómaiak normatív, a dolgok egyetemességét megragadó szemléletét, amely mindmáig a kultúránk alapja, és amennyire csak lehet, el kell szakadnunk attól a Róma-ellenes érzülettől, amely évszázadok óta hatalmában tartja a filozófiát,² mert a kultúrához hasonlóan az autoritás fogalmát is egy olyan világból örököltük, amely a fogalmakat másképp ragadta meg, mint a modernség. „Kár, hogy nincsen német sza-

vunk a *culturára*” – sóhajt fel Theodor Schmalz a XVIII. század végén –, „de legyünk csak hálásak az ősi népnek”, amelytől származik, mert „a felvilágosodás korántsem meríti ki ezt a fogalmat”.³ Éppígy az autoritás sem vizsgálható és ítélni lehet meg pusztán a felvilágosodás vagy a modernség nézőpontjából. El kell fogadnunk, hogy némelyik fogalmunk Rómában honos. És ha igaz, hogy bizonyos dolgokat csak latinul lehetett akarni,⁴ akkor az is kézenfekvő, hogy egyes eszméinket a mélyebb megértés érdekében visszavezessük a romanitas történetileg lezárt boltíve alá.

Jellemző, hogy Joseph de Maistre *Szentpétervári beszélgetéseiben* is pont az autorításra hangolt gondolkodás jellegzetes latin mivolta (*qualité de latin*) ütözik ki, amikor beszélgetőtársa, egy orosz szenátor latin gondolkodónak nevezi a grófot. Arra a kérdésre, hogy mit ért ez alatt, az orosz azt feleli, azért nevezi így, mert latin gondolkodói minőségében minduntalan visszatér az autoritás (*autorité*) fogalmához.⁵ Szentpétervárról nézve a képlet egyszerűen fest: auctoritas = latinitas. Kétségtelen, hogy a pusztán nyelviségen túl is van valami az autoritás jelenségében, ami sajátosan latinná és rómaivá teszi. Mint látni fogjuk, ez a sajátos minőség még a kiformalódás kulturális kontextusánál is lényegesen többet jelent, mivel az auctoritas eszméje kezdettől fogva el volt jegyezve a rómaisággal. Mindig Rómával együtt emelkedik fel és hanyatlik le. Ha a felvilágosodás nem képes teljes mélységében kimeríteni a kultúra latin eredetű fogalmát, akkor az auctoritas egyáltalán nem ragadható meg a fogalmiság e premodern tartományán kívül.

Mielőtt fogalomtörténeti fejtegetésekbe bocsátkoznánk, magáról a szóról annyit érdemes elmondani, hogy az *augere* (elősegíteni, növelni, gyarapítani) ige származékából, az auctorból alakult ki. Valaki auctorának lenni a gyakorlatban tanácsadást jelentett, ugyanakkor a fogalom bizonyos mértékben már kezdetektől fogva kapcsolatban állt az igazsággal és a tekintély szabad, önkéntes elfogadásával: a megbízott auctor tanácsa nem engedelmességre kötelező hatalmi szót és nem is döntési felhatalmazást je-

¹ Arany János fordítása. Az eredetiben szereplő scholar vagyis deák is a latin nyelvtudást implikálja: „Thou art a scholar; speak to it, Horatio.”

² SCHMITT, Carl: *A római katolicizmus és politikai forma = Uő: Katolicizmus és politika*. Ford. Kereszténység és Politika Kutatócsoport, Bp., Szent István Társulat, 2023, 7.

³ SCHMALZ, Theodor Anton Heinrich: *Das natürliche Staatsrecht*. Königsberg, Friedrich Nicolovius, 1794, 18–19.

⁴ Nietzsche szerint bizonyos nyelveken még csak akarni sem lehet, amit Horatius elért. NIETZSCHE, Friedrich: *Bálványok alkonya*. Ford. HORVÁTH Géza, Bp., Helikon, 2015, 117.

⁵ DE MAISTRE, Joseph: *Les Soirées de Saint-Petersbourg, ou entretiens sur le gouvernement temporel de la Providence = Ouvres Choieses de Joseph de Maistre*. Paris, I. R. Roger et F. Chernoviz, 1909, 164. Vö. DE MAISTRE, Joseph: *Szentpétervári beszélgetések. Az áldozathozatalról*. Ford. KISARI Miklós, Bp., Századvég, 2021, 222.

lentett, hanem olyan hiteles és önzetlen tanácsot, amely kizárólag a szubjektum⁶ önkéntes alávetése révén juthatott érvényre.⁷ A fogalomtörténetnek elébe vágva rögtön meg is állapíthatjuk, hogy nincs autoritás bizalom és szabadság nélkül, továbbá az autoritás nem összetévesztendő a hatalommal (potestas), amely egészen más elvek szerint működik.

Éppen a római hagyomány teszi tökéletesen érthetővé, hogy az auctoritas miért gyakorolt nagy vonzerőt a hatalom mindenkori képviselőire, és miért akarták magukra öltetni az auctor jelzőt. A rómaiak erősen ontologizáló, gyakorlatias és konkrétságra törekvő gondolkodásában a hagyomány nem ködös nosztalgiai képeket jelentett, hanem konkrét struktúra-összefüggést, konkrét intézményeket és gyakorlatokat, s hogy mást ne mondjunk: konkrét locust.⁸ Mint tudjuk, a rómaiak számára a historia sem a történetiségnek azt az absztrakt általánosságát jelentette, amibe modern filozófusaink beleszerettek, hanem szigorúan egy konkrét személy vagy város történetét. A megragadhatóság követelménye ezen a téren is érvényesült. Ha tehát azt kérdezzük, hogy mire vonatkozott az auctoritas, és mit is gyarapítottak a római auctorok, akkor a válasz nem lehet kétséges: Rómát.⁹ Az auctoritas éppen azért a legsajátosabban római fogalom, mert konkrétan Róma történeti és térbeli identitására, egységére és nemtőjére vonatkozott, s így Rómával együtt is vált egyetemessé.

Az ókori Rómában a hatalom és autoritás fogalmi olykor közel álltak egymáshoz, de soha nem estek úgy egybe, ahogy differenciálatlan modern szóhasználatunkban, hanem világosan elkülöníthető pólusokat alkotva egymás ellensúlyaiként működtek: a magisztrátusok jogilag kötelező hatalmával (potestas) szemben a szenátus tekintélye (auctoritas) volt a politikai stabilitás és a római hagyományok sértetlenségének záloga.¹⁰ A római történetíróktól tudjuk, hogy a hatalmi önkény első számú célpontja ez az autoritás volt, az autoritás hanyatlásával pedig mindig együtt járt a szabadság elvesztése. Cicero a köztársaság államrendjének három legfontosabb elemeként külön-

böztette meg egymástól a potestas, libertas és az auctoritas kategóriáit – eszébe sem jutott, hogy az utóbbiakat összemossa a hatalommal.¹¹ Láthatjuk tehát, hogy az árnyalatlan modern szóhasználat ellentétben az autoritás éles kontrasztban áll a hatalommal. Ez akkor is így van, ha a principátus alatt a főhatalom az erőszak kemény és az autoritás puhább jegyeit is magára öltötte.¹²

A hatalomnak állandó törekvése, hogy a saját körébe vonja, felhasználja vagy valamiképpen birtokolni próbálja az autoritást. Általában ebben a törekvésben fedezik fel az általunk vizsgált kérdés metapolitikai jelentőségét, hiszen autoritás nélkül nincs legitim uralom. Erőszakkal és kényszer útján nem lehet szert tenni rá, mert az autoritás túlságosan is függ a társadalom objektíve adott és nehezen manipulálható normatadatától, a szubjektum önkéntes és szabad alávetésétől és a bizalomtól. Ezért a hatalom és autoritás egyesítése sohasem fesztelen, a tartós egybeolvadás igazán ritka, szinte példátlan a történelemben. Minthogy a hatalom és autoritás egysége egyedül Istenben áll fenn problémátlanul, a kettőt egyesíteni próbáló hatalmasok olykor nem haboztak magukat istenné nyilvánítani. Így tett Augustus is – aki maga is pontosan érzekelte a hatalom és autoritás szemantikai különbségét¹³ –, és bizonyára nem véletlenül vett fel olyan nevet, amely etimológiai rokonságban áll az autoritás fogalmával.¹⁴

A politikai modernség kibontakozása

Az egyesítési kísérletek dacára egész az újkorig nyomon követhetjük az autoritás és hatalom párbeszédét. A két fogalom római hagyományban gyökerező különállása fennmaradt a középkorban is, amikor éppen a római örökségre igényt formáló császári hatalom és a római Szent-szék autoritása egészítette ki vagy éppen zavarta egymást. Az autoritás és hatalom különbségét ebben a korban az teszi még plasztikusabbá, hogy a császári hatalomtól független keresztény királyságok előszeretettel ismerték el Róma egyetemes autoritását, és ezekben az országokban meg is erősödött a pápaság tekintélye.¹⁵ Az ókori Rómá-

⁶ Józef Bocheński nyomán nem a tekintélyt reprezentáló személyt vagy intézményt, hanem az azt szabadon elfogadó egyént tekintjük az autoritás alanyának. BOCHENSKI, Józef M.: *Was ist Autorität? Einführung in die Logik der Autorität*. Freiburg im Breisgau, Herder, 1974, 22.

⁷ ESCHENBURG, Theodor: *Über Autorität*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1976, 11–12.

⁸ Jellemző, hogy a rómaiak, ellentétben a görögök plurális szemléletével, városból is csak egyet ismertek.

⁹ ARENDT, Hannah: *Mi a tekintély?* = Uő: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Ford. MÓDOS Magdolna, Bp., Osiris, Readers International, 1995, 130.

¹⁰ RABE, Horst: *Autorität = Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Band 1*. Hrsg.

BRUNNER, Otto, CONZE, Werner, KOSELLECK, Reinhart, Stuttgart, Klett-Cotta, 2004, 383.

¹¹ CICERO: *De Legibus* III. 12, 28.; CICERO: *De re publica* I. 69., II. 15., 57.

¹² Maga Cicero is bizonyos összefüggésekben a főhatalom cselekvő birtokosának tulajdonította az auctoritást, holott méltán tekinthető a római hagyomány védelmezőjének. Caesart egy helyütt a dux és auctor szavakkal jellemzi. CICERO: *Philippica* V. 46.

¹³ Az auctoritas és potestas világos megkülönböztetése Augustusnál: *Res Gestae Divi Augusti*, 34.

¹⁴ DEL NOCE, Augusto: *The Crisis of Modernity*. Transl. LANCELLOTTI, Carlo, Montreal, Kingston, London, Ithaca, McGill-Queen's University Press, 2014, 189.

¹⁵ RABE: *i. m.* (2004), 388.

hoz hasonlóan ismét természetes módon kapcsolódott össze egymással a szabadság és az autoritás, a hatalom és tekintély viszonyában pedig ugyanaz a kettősség tükröződött, mint korábban: a pápaság egyetemes autoritása és a császár egyetemes hatalma vette át a régi római modellben is ismert szerepeket.

Az autoritás Rómában maradt, továbbra is latinul fejezte ki magát, és minden eszközzel azon volt, hogy fenntartsa tekintély és hatalom heteronómiáját. Kétségtelen, hogy Róma autoritása mint sajátosan metapolitikai tényező, a hatalom előtereként is funkcionált, így a vallás által integrált társadalmak elsődleges legitimációs forrásaként mindig attól kellett tartania, hogy elnyeli a világi hatalom. Ugyan az is előfordult, hogy az egyház működése az indirekt hatalom (*potestas indirecta*) formáját öltötte, Róma főségét mégis az autoritás megkülönböztető jegye állította kontrasztba a világi hatalommal. Ebben az összevetésben az *auctoritas* fogalmi ismérvei csak még plasztikusabbá váltak, hiszen a testiség metaforáival jellemzett uralkodói hatalommal szemben a római autoritás a lélekre vonatkozott. Mivel koncepcióját teológiai-filozófiai síkon dolgozták ki, a benne rejlő igazságigény is nyíltabban kifejeződött, mint korábban bármikor.

A pápai autoritás egyrészt a katolikus hit egyetemes igazságfogalmára megy vissza, innen a pápai tévedhetetlenség elve, amely sajátos hangsúlyt ad a hatalom és tekintély kettősségének: a tévedhetetlenség azt jelenti a szellemi szférában, amit a szuverenitás jelent a politikában.¹⁶ Az autoritás az igazság közvetítője egy hatalmaskodással és ellentmondásokkal teli világban. De amint valaki kimondja ezt az állítást, egy makacs kérdés üti fel a fejét, vagyis rögtön kettő: „Ki interpretálja, és ki juttatja érvényre jogilag kötelező módon ezt a folyton értelmezésre szoruló igazságot?”¹⁷ A XVI. század vallásháborúit követően ez a kérdés különösen gyötrelmessé vált a világi hatalom képviselői számára, így felerősödtek az autoritás beolvasztását, hatalom általi elnyelését célzó törekvések. Ezzel párhuzamosan a hatalom és az autoritás fogalmi különállását is kihívások érték.

Luther a *potestas* és az *auctoritas* latin fogalmaival éppúgy szakított, mint magával Rómával: ezek helyett a homogénebb szemantikai mezőt alkotó felsőbbséget (*überkeyt*) részesítette előnyben, amelyben eltűnnek a kényszer és tekintélykövetés, a közvetlen és közvetett hatalom különbségei.¹⁸ Mivel a reformátor szakított Rómá-

val, akarva-akaratlan hozzájárult a modern szuverenitás és államelmélet eszmei kifermődéséhez. Ugyanebben a korszakban született meg Thomas Hobbes államelmélete is, amely már címében is jelezte, hogy egységesen kezeli a közvetett és közvetlen hatalmat: *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Alighanem ez a könyv idézte elő a legnagyobb változást az autoritás jelentésében. Amikor ugyanis Hobbes elválasztotta a politikai rendigényt az igazság kritériumától, és kimondta: „auctoritas, non veritas facit legem”, az *auctoritas* itt nem a tekintély értelmében használta, hanem a korszak új logikája szerint ő is a felsőbbség, a főhatalom homogénizált értelméhez folyamodott. Mit jelent tehát a híres tételmondat? Nem az igazság teremti a jogot, hanem a szuverenitás birtokosa: a főhatalom biztosítja azt a *modus vivendi*, amely lehetővé teszi a vallási szempontból plurálissá váló társadalmak stabilitását, s egyúttal a főhatalom ölti magára az autoritás köntösét is.

Hobbes a törvényhozót a gordiuszi csomót átvágó Nagy Sándorhoz hasonlítja, aki egy csapással elvágja az értelmezések, viták és ellentmondások bonyolult csomóit, és dönt. Ez a hasonlat éppenséggel a *potestas* és az *auctoritas* különbségét is szemléltethetné, hiszen a főhatalom cselekvő birtokosát mutatja, ahogy – *legibus solutus* – megmutatja hatalmát. De Hobbes alig néhány mondattal később vonatkoztatja az állami főhatalom birtokosára az *auctoritas* fogalmát. Amikor a szuverenitás és a hatalom fogalmi ismérveit tekintve *potestas*-ról kellene írnia, egyszerűen az *auctoritas* szót veti papírra, mellőzi a *potestas* és *auctoritas* megkülönböztetését, és az államnak tulajdonítja a döntő autoritást. Fogalmilag egybeolvasztja a közvetlen és a közvetett hatalmat, szakít Rómával, hiszen felhagy azzal a római hagyományra nézve lényeges megkülönböztetéssel, amely szerint a *potestas* és *auctoritas* normális esetben másra vonatkozik.

A XVI–XVII. század számos tekintetben szellemtörténeti fordulatot jelentett. Mint láttuk, ez a korforduló az *auctoritas* fogalmát sem hagyta érintetlenül. A Rómáellenes érzület hatása alatt Luther és Hobbes a világi főhatalom olyan felfogását kezdte képviselni, amely magába olvasztotta és semlegesítette az *auctoritas* és *potestas* különeműségét.¹⁹ Hannah Arendt a római hagyomány felől nézve autentikusan kezeli tárgyát, amikor a tekintély válságát Luther és Hobbes tévedésének tulajdonítja.²⁰ A vallási polgárháborúkat követő szekuláris korszak ál-

¹⁶ DE MAISTRE József: *A pápáról*. Ford. A pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája = *Munkálatok*, Pest, 1867, 27.

¹⁷ SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma = Uő: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford. Cs. KISS Lajos, Bp., Osiris, Pallas Stúdió, Attraktor, 2002, 90.

¹⁸ RABÉ: *i. m.* (2004), 390.

¹⁹ FUEYO, Jesús: *Die Idee der „auctoritas“: Genesis und Entwicklung = Epirrhosis. Festgabe für Carl Schmitt*. Hrsg. BARION, Hans, BÖCKENFÖRDE, Wolfgang, FORTSTHOFF, Ernst, WEBER, Werner, Berlin, Duncker & Humblot, 1968, 213.

²⁰ ARENDT: *i. m.* (1995), 137.

lamelméletében az egyházi és világi szuverenitás, a közvetett és közvetlen hatalom olyan feszes és kényszerrel páncélozott egységet alkot, amely kizárta minden külső autoritás vagy transzcendens igazság esetleges felforgató hatását.²¹ Azáltal, hogy a politikai stabilitás érdekében felfüggesztették a teológiai vitákat, és a politikai rendre nézve immanens szempontokat állítottak az államelmélet középpontjába, az első modern politikai gondolkodók egyszerre szabadultak meg az igazság (veritas) és az auctoritas fogalmától. Az előbbit a politikum fogalmi keretein kívülre rekesztették, az utóbbit pedig a hatalom, felsőbbtség, fennhatóság értelmében kezdték el használni.²²

„Auctoritas, non veritas facit legem” – ne becsüljük alá e mondat jelentőségét! Olyan immanenciaparancs ez, amely kirekeszti a politikai rend keretei közül az igazságra irányuló kérdést. Ugyanakkor olyan téziszről van szó, amely elsődleges jelentésén túlmenő hatást is gyakorolt a modern államelméletre, amennyiben egyesítette az auctoritas és a potestas funkcióit és jelentéskörét.²³ Ha megértjük ezt az immanenciaparancsot, ha megértjük, hogy az igazságnak miért kellett távoznia a politikai gondolkodásból, és miért jelenti a főhatalom immanens tulajdonságaként felfogott auctoritas a tekintély római szemléletének végét, akkor széles összefüggésekre nyerünk rálátást. Így és pontosan ebből a gondolatból született meg a politikai modernség.

Metapolitika

A modernitás folyamatában a hagyományos autoritás-fogalom válsága szorosan összefügg azzal, ahogy a világi hatalom elméleti és gyakorlati szempontból is egyre totálisabbá vált. Függetlenül attól, hogy épp az abszolutista monarchia vagy a jakobinus diktatúra szuverén „mindenhatóságáról” van-e szó, az ellen-felvilágosodás gondolkodói ezt a folyamatot kívánták ellensúlyozni azzal, hogy lefektették egy olyan metapolitikai gondolkodás alapjait, amelyben a közvetlen hatalomnak csak másodlagos szerep jutott.²⁴ A metapolitika ilyen értelemben Joseph de Maistre nevéhez köthető, aki nem vette át a Hobbes hatása alatt álló német metapolitikai gondolkodók (August Ludwig von Schlözer, Gottlieb Hufeland és Theodor Schmalz) koncepcióját, hanem ehelyett a politika meta-

fizikáját akarta leírni a metapolitika fogalmával.²⁵ De Maistre gondolatai a szuverenitás körül forognak, de azt nem kizárólag a közvetlen világi hatalom felől közelíti meg. Éppen azért akarja feltérképezni a metapolitika korábban ismeretlen tudományát, hogy rálásson mindarra, ami a politikában a világi hatalom paravánja mögött húzódik meg.

Mintha csak Hobbes szuverenitáselméletét és annak deus mortalis-át vitatná, De Maistre fontosnak tarja leszögezni: „A fejedelem nem több, mint ember.”²⁶ Épp ezért nem az evilági hatalom immanenciaparancsát kell követni, hanem a legfőbb tekintélyt, amely a tévedhetetlenségéről ismerszik meg. Természetesen a római pápa szuverenitásáról van szó, amely nem pusztán immanens hatalmat jelent, hanem transzcendens tekintélyt is. Nem szabad ugyanakkor elsiklani afölött, hogy De Maistre is némileg árnyalatlanul kezeli a hatalom és a tekintély fogalmát. Abbéli igyekezetében, hogy a szekuláris állam szuverenitását önmagában elégtelennek mutassa, olykor elmossa a két fogalom közt húzódó határt, amikor a szuverenitás oszthatatlanságáról vagy a pápa főségéről beszél. A pápai autoritás védelme ugyanakkor éles kontrasztba állítja azokkal, akik a Rómával való szakítást szorgalmazzák, hogy a világi szuverenitásban teremtsék meg a hatalom és tekintély végső szintézisét.

Hiába kérte ki magának szentpétervári beszélgetései során ezt a „címet”, metapolitikai gondolkodását tekintve nyugodtan kijelenthetjük, hogy De Maistre a legteljesebb mértékben „latin gondolkodó” volt, akiben pontosan azért vetődött fel a metapolitika iránti igény is, mert látta, hogy a modern szuverenitáselméletek aláássák az autoritás római hagyományát. Műveinek alapmotívuma, hogy a világi hatalomra nézve transzcendens tekintély társadalomintegráló erejét kívánja átmenteni a forradalom utáni új korszakba. Ezért szállt szembe a bonapartizmus formájában fellépő új ceszarizmussal, és hangsúlyozza, hogy a legitim társadalmi rend forrásait a hatalom nem képes maga előteremteni vagy birtokolni.²⁷ Éppen a pápaságról írott – Carl Schmitt szerint legfontosabb – elméleti műve miatt tekinthetjük őt valóságos anti-Hobbesnak.²⁸ Az autoritás római hagyománya a pápaságban újult meg és örízte meg eredeti római szellemét.²⁹ A katolikus egyház ugyanis kezdetektől elismerte a világi hatalom fennhatóságát és

²¹ SCHMITT, Carl: *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951*. Berlin, Duncker & Humblot, 1991, 243.

²² HOBBS, Thomas: *Leviathan, sive de materia, forma, & Potestate civitatis ecclesiasticae et civilis*. Amsterdam, Joan Blaeu, 1668, 133.

²³ SCHMITT, Carl: *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes. Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols*. Stuttgart, Klett-Cotta, 2018, 68.

²⁴ KONDYLIS, Panajotis: *Konservativismus. Geschichtlicher Gehalt und Untergang*. Berlin, Matthes & Seitz, 2023, 102–129., 279–319.

²⁵ DE MAISTRE, Joseph Marie: *Elmélkedések*. Ford. KISARI Miklós, Bp., Századvég, 2020, 212.

²⁶ DE MAISTRE: *i. m.* (1867), 156.

²⁷ Uo., 62.

²⁸ MASCHKE, Günter: *Die Zweideutigkeit der „Entscheidung“*. Thomas Hobbes und Juan Donoso Cortés im Werk Carl Schmitts = Uó: Das bewaffnete Wort. Aufsätze aus den Jahren 1973–1993. Wien, Leipzig, Karolinger, 1997, 114.

²⁹ ARENDT: *i. m.* (1995), 135.

Raffaele
Giannetti,
Julius Caesar
utolsó szenátusa,
1867,
magán-
gyűjtemény
© Wikimedia
Commons

potestasát, ám sohasem ismerte el, hogy az államnak vagy a világi hatalom valamely képviselőjének auctoritasa is lenne az egyház fölött.³⁰

„Non veritas”?

Nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy egy szakítás folyamatát vizsgáljuk. Amikor Hobbes a főhatalomhoz kötötte az autoritást, egyúttal el is választotta azt az igazságtól. „Auctoritas non veritas” – írta, jelezve, hogy az igazságra hangolt gondolkodást és a tekintély római felfogását polgárháborús kockázatnak tekinti a modern államban. A transzcendens igazságnál számára fontosabb az immanens rend. Szakításról azért beszélhetünk, mert a Hobbes által képviselt gondolkodásmód nyomán az igazság és autoritás között szakadás állt be, és ezáltal jelentős mértékben relativizálódtak az autoritás hagyományos fogalmi ismérvei. Hobbes éppen ennek a szakításnak köszönhetette, hogy olyan fontos megállapításra jutott a „normalitás” természetével kapcsolatban, amely mindmáig hatással van jogi gondolkodásunkra.

Kétségtelen tény, hogy a törvényeket nem levezetik, és nem állandó vita vagy szüntelen meggyőzés folyamatában állnak össze, hanem intézményes és társadalmi

„autoritás” révén szilárdulnak normává. És a főhatalom teremti a jogot – valóban a szuverén visz színre, érvényesít és képvisel mindent, ami a politikai közösség életét meghatározza, nem pedig az igazság, amely sem interpretálni, sem kikényszeríteni nem tudja magát a politika világában. Mindezzel nehéz vitatkozni, ugyanakkor e megállapításokkal mindenképpen beleütközünk egy problémába. Mert kétségtelen, hogy a hatalom megőrzi immanens hatékonyságát az igazság isteni kenete nélkül is, de az autoritás és az igazság eszméje sosem választható külön egymástól. Márpedig Hobbes a modern politikai gondolkodás úttörőjeként így tesz.

Ehhez hasonló gondolatokra találhatunk Montaigne-nál is, aki egyértelműen elválasztja a társadalmi norma tekintélyét az igazságtól. A különbség az, hogy Montaigne-nak eszében sincs a kérdéses autoritást a jogot teremtő szuverénre ruházni. Mint fogalmaz, „a törvényeknek nem azért van hitelük, mert igazságosak, hanem azért, mert törvények. Ez az ő tekintélyüknek misztikus alapja; semmi egyéb. [...] Aki az igazuk okán engedelmes irántuk, nem azért engedelmes, amiért igazán kellene.”³¹ Láthatjuk, hogy ez ugyanaz a gesztus, amely elválasztja az autoritás eszméjét az igazságtól. A normalitás modern szemlélete így fordít hátat az igazság kritériumának.

³⁰ CACCIARI, Massimo – TRONTI, Mario: *Teologia e politica al crocevia della storia*. Milano, Albo Versorio, 2015, 43.

³¹ MONTAIGNE: *A tapasztalásról*. Ford. RÉZ Ádám, Bp., Európa, 1983, 19.

Ez a modern „szakítás” megjelenik Hobbes, Montaigne és Pascal gondolkodásában is, de leghatásosabb megfogalmazása mégis ez: auctoritas non veritas, ami megfosztja a tekintélyt a transzcendenciájától, és ezáltal óhatatlanul válságba sodorja. Az autoritás helyzete ugyanis egyedül abban a közties mezőben határozható meg, amely az evi-lági hatalom és a transzcendens igazság között húzódik.³² Csak a metapolitika szférájában nyer értelmet. Ez az érvényességi köre, és ez a medialitás határozza meg társadalmi funkcióját is. Így, ha igazságától elszakítjuk, vagy azzal meghasonlik, akkor a válsága elkerülhetetlen. Mivel a metapolitika az igazság és hatalom közti legrövidebb egyenest jelenti, az autoritás kiváltképpen metapolitikai jelenség, mert autentikus formájában csakis ebben a síkban és ezen az egyenesen képes megjelenni.

Gessler kalapja

Az auctoritas fogalmával komolyan foglalkozó szerzők műveiben azt a szembeszökő rokon vonást figyelhetjük meg, hogy rendszerint olyasfajta befolyást vagy társadalmi kompetenciát kötnek az auctoritashoz, amely a hatalomnál szorosabb kapcsolatban áll a szabadsággal és az igazsággal. Semmit nem tud az autoritás fogalmáról, aki nem ismeri a szabadsághoz és igazsághoz fűződő viszonyát. Ez az összefüggés Schiller *Tell Vilmos*ában válik igazán szemléletessé, amikor Gessler, a császári helytartó halálbüntetés terhe mellett megparancsolja a svájciaknak, hogy hódolattal illessék a főtéren közszemlére tett kalapját. A helyiek inkább elkerülik a kalapot tartó póznát, és más utat választanak, vagy pont akkor borulnak előtte térdre, amikor ott áll mellette egy pap is, kezében szentségtartóval. A helyi társadalom reakcióját látva még a kalapot őrző katonák is méltatlannak kezdik érezni a posztjukat. A közvélemény ítélete világos: ha valakit azért fognak el, mert nem tisztelgett a kalap előtt, akkor – parancs ide vagy oda – jogtalan erőszakról és önkényről beszélnek. A dráma tetőpontján Tell Vilmost is azért kényszerítik, hogy nyíllal eltalálja a saját fia fején elhelyezett almát, mert nem tisztelgett a helytartó fejfedőjének. Így a kalap már végképp az erőszak és önkény jelképévé válik, amíg a zsarnok halála után a szabadság mementójává nem teszik.

Ez a történet metapolitikai tanmeseként is olvasható, de azt is megmutatja, hogy senki, még a főhatalom képviselője sem kényszerítheti ki a tekintélyt. Az autoritás érvényét nem lehet kidoboltatni a főtéren, és teljesen abszurd gondolat büntetéssel és katonai erővel (potestas) kikényszeríteni. Aki így tesz, az magát az autoritást rombolja le. Nem is véletlen, hogy a tágan vett római hagyományban az auctoritas előbb egy szabadon választott auctorhoz, egy hagyományos intézményhez vagy érdemdús személy iránti elismeréshez, majd a pápaság közvetlenül nem kikényszeríthető tekintélyéhez kapcsolódott, szemben a világi hatalommal. A potestasszal összetévesztett és erővel kikényszerített auctoritas pontosan annyit ér, mint Gessler póznára tűzött kalapja: még a mellé állított öröknek is kínos. A történet tehát nemcsak az autoritás és hatalom különbségére világít rá, hanem a tekintély és a szabadság közötti összefüggés fontosságát is hangsúlyozza.

Mivel a köztársasági Rómában az auctoritas lerombolása vagy alávetése egyet jelentett az önkény elhatalmasodásával, a hagyományos berendezkedés hívei jól értették a libertas és az auctoritas közötti kapcsolat jelentőségét. Az auctoritas társadalomintegráló ereje és az auctor kiválasztásának lehetősége a rómaiak számára a szabadság kvalifikált formáit jelentették. Az auctoritas nemcsak előfeltételezi a szabadságot, hanem meg is erősíti azt, a libertas pedig ugyanígy olyan normatudatra és olyan autoritásokra van utalva, amelyeket nem az éppen fennálló hatalom teremt meg és tart érvényben, hanem a hagyomány, amely közös. Az a tény, hogy ma a társadalmi viszonyokat csak az individuális szabadság és a totális hatalom közti „üres” térben tudjuk értelmezni, világosan mutatja, mennyire égetően hiányzik gondolkodásunkból az autoritás római szemlélete. Így a szabadság is könnyen válik üres frázissá. „Franciaországban ugye nincsenek rangok, csak hatalom, az pedig semmi mástól nem függ, csak az erőtől” – rója fel De Maistre a francia forradalmat követő berendezkedésnek, amely a szabadság jelszavát megcsúfolva a kényszert és a félelmet állította az autoritás helyébe.³³ Nem pusztán félreértésen vagy szemantikai nüanszon múlott, hogy a modern gondolkodás keretei között az autoritás feloldódott a hatalom totalitásában. A hagyományos tekintélyelv tudatos aláásása a modern filozófia olyan törekvése, amely hozzájárult a totalitarizmus kialakulásához.

Az „autoriter” állam konstrukciója

Akik autoriter államról beszélnek, Hobbest követve általában a végrehajtó hatalommal, illetve a szuverenitás egyéb reprezentánsaival hozzák összefüggésbe az autoritást. Ez a gondolkodásmód a római hagyomány válságára és a modern szuverenitáselmélet fogalmi differenciálatlanságára vezethető vissza, hiszen a fentebb leírtak tükrében világos, hogy az autoritás eredetileg a legkevésbé sem a közvetlenül érvényesülő cselekvő hatalomra vonatkozott, hanem arra a kulturális háttérsugárzásra, amelyet De Maistre óta

³² JASPERS, Karl: *Von der Wahrheit*. München, Zürich, Piper, 1991, 767–770.

³³ DE MAISTRE: *i. m.* (2020), 124.

immár széles körben metapolitikának hívunk, és amely a társadalom kényszerapparátusoktól és jogi formáktól érintetlen eredendőbb kötőerővel áll kapcsolatban.

Ha társadalomtudományi összefüggésben látjuk leírva azt a szót, hogy „autoriter”, szinte biztosak lehetünk benne, hogy a szerző, gyakran politikai beállítottságtól függetlenül az autoritás római hagyományával ellentétes értelmet tulajdonít a szónak, vagy szemléletmást egyáltalán nem is érdeklí, hogy mit jelent ez a kifejezés. Az autoriter államról és autoriter személyiségről szóló fejtegetésekből hiányzik minden olyan szemantikai és történeti megfontolás, ami kapcsolatban állna az autoritás római hagyományával, így ezek következtetései a tárgyunk szempontjából teljesen értéktelenek. Eszmetörténeti jelentőségük miatt érdemes kiemelni Theodor Adorno, Max Horkheimer és Wilhelm Reich hatását, akik – a megfelelő társadalmi klíma közrehatása folytán – olyan változást idéztek elő az autoritás jelentésében, ami a legtágabb történeti összevetésben egyedül a hobbesi átértelmezéshez hasonlítható.

A II. világháborút követően kidolgozott autoritáselméletek nem csak az átértelmezés mértékében hasonlíthatók a XVII. századi modern szuverenitáskonceptió hatásához. A frankfurti iskola autoritással kapcsolatos következtetései éppúgy a római hagyomány válságából eredeztethetők, mint Hobbes politikai immanentizmusa. Horkheimer már a hatalommal azonosított hobbesi „autoritást” veszi alapul – efelől nem is hagy kétséget: szerinte az autoriter személyiség a korai polgári filozófia cinikus alapelve a „homo homini lupus” hobbesi tételére vezethető vissza.³⁴ A függőség igényeként felfogott „autoriter” hajlam éppúgy félelmek és parancsok erőterében helyezi el az autoritás alanyát, ahogy Hobbes antropológiája. Mindkét esetben a római hagyomány válságával állunk szemben: az autoritás fogalmából kikoptak az igazság, a szabadság és a (közvetlen hatalmat meghaladó) transzcendencia kritériumai. Az autoriter állam egyedül így jelentheti a társadalmi ellenálló képesség gyengülését és a hatalmi függés totalizálódását.³⁵

Adorno és szerzőtársai a nevezetes „F-skála” felállítása-sakor minden további nélkül összemosták az autoritás és a hatalom fogalmait – az autoriter személyiségből ugyanazok a lényegi kritériumok hiányoznak, amelyek az autoritás hagyományos koncepcióját megalapozzák: az autoriter személyiség a hatalomhoz törleszkedő komplexusos

kisembert jelenti –, az autoritás az erő, hatalom és a vezér formáiban reprezentálódik.³⁶ A „potenciális fasiszták” személyiségjegyeinek azonosítását célzó „F-skála” Wilhelm Reich freudomarxista autoritásfelfogásával egybevetve a polgári családmodell, az autoriterként azonosított pszichoszexuális minták, illetve a totális főhatalomhoz fűződő egyéni viszonyulások közt keres összefüggést – erre használja fel a hatalommal tévesen azonosított autoritás fogalmát.³⁷

Bár az imént említett szerzők baloldaliak, hiba volna az autoritásellenességet vagy az autoritás szemantikai válságát egyedül a baloldal számlájára írni, hiszen – hogy csak a legnyilvánvalóbb példákat említsük – Proudhon, Engels, Sorel és Gramsci egyes műveik tanúsága szerint értették és fontosnak tartották az autoritás társadalmi szerepét. Ez akkor sem hagyható figyelmen kívül, ha a modern konvencióknak megfelelő redukciót alkalmazva jelentősen leszűkítették a fogalom jelentéstartományát. A megbírált szerzők nem baloldaliságuk, hanem a diskurzusban betöltött kivételes szerepük miatt érdemelnek megkülönböztetett figyelmet.

„Autoriter államon” ma olyan államot értenek, amelyben elhanyagolhatók a végrehajtó hatalom intézményi korlátai, és ahol az emberek általános beállítottsága – az „autoriter” társadalmi légkör – miatt a hatalom messzemenően támaszkodhat az „alattvalók” engedelmességére. Autoriter államon olyan főhatalmat értenek, amely a potestas tulajdonképpen értelme szerint parancsol, cselekszik, igazgat, és legfőképpen maradéktalanul önmagába sűríti a társadalom normatudatát. Sajnos mindennek semmi köze az autoritáshoz. Helyesen állapítja meg Hannah Arendt, hogy akik „összetévesztik a totalitarizmust egy tekintélyelvű struktúrával, kimondatlanul egyenlőségjelet tesznek az erőszak és a tekintély között”, ami azt mutatja, hogy sem a tekintély és hatalom közötti különbséget nem értik, sem a totalitarizmus jelenségét nem képesek jelentőségének megfelelően értékelni, hiszen a totális állam kiépülése éppen a hagyományos tekintélyek összeomlásának háttere előtt zajlott le.³⁸

Számvetés az autoritás válságával

Az autoritás válsága nem a posztmodernnel kezdődött. Az autoritást itt nem a szó legáltalánosabb értelmében említjük – egyfajta antropológiai vagy lélektani beállított-

³⁴ HORKHEIMER, Max: *Autorität und Familie in der Gegenwart = Uö: Gesammelte Schriften. Band 5.* Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1987, 395.

³⁵ Uo., 294–319.

³⁶ ADORNO, Theodor W. und Andere: *Der Autoritäre Charakter. Band 1. Studien über Autorität und Vorurteil.* Amsterdam, Verlag De Munter, 1968, 400–401.

³⁷ REICH, Wilhelm: *Massenpsychologie des Fascismus. Zur Sexualökonomie der politischen Reaktion und zur proletarischen Sexualpolitik.* Kopenhagen, Prag, Zürich, Verlag für Sexualpolitik, 1933, 84–85., 122.

³⁸ ARENDT: *i. m.* (1995), 100., 112.

ságként –, ez ugyanis kortól és kulturális sajátosságoktól függetlenül számos formában jelentkezhet, és válságáról így nehéz is lenne egységesen és egzakt módon beszélni. „Amit a modern világban elvesztettünk, az nem ilyen »általában vett tekintély«, hanem annak egy nagyon sajátos formája, mely igen sokáig volt érvényben az egész nyugati világban.”³⁹ Az autoritás válsága alatt ezért specifikusabban annak az eltűnését értjük, amit ebben a tanulmányban „római hagyománynak” nevezünk. A hatalmi kényszerreket és egy pusztán politikai alapon szerveződő modus vivendit messze meghaladó tekintélyfogalom eltűnéséről beszélünk, egy olyan eszméről, amely meghatározott intézményekben és emberi viszonyokban öltött formát a nyugati gondolkodástörténet premodern korszakában.

Mivel az általunk ismert emberi történelem folyamán a római hagyomány érvényesülése volt a leghosszabb időszak, amikor az autoritásnak többé-kevésbé egységes jelentést tulajdonítottak, indokolt ebből kiindulni, és az autoritás válságáról szólva arra a tradícióra utalni, amely a köztársaság jogintézményeitől és politikai ethosától ível a pápaság védelmében kidolgozott szuverenitás-elméletekig. Ha az autoritást ilyen történeti alakzatként fogjuk fel, kétségkívül kimondhatjuk, hogy válsága nem a posztmodernnel, hanem sokkal inkább a modernséggel kezdődött, és e válság elsődleges oka az arra irányuló törekvés volt, hogy a potestas és auctoritas csúcsai egyetlen, szuverén pozícióban érjenek össze. Ez a törekvés már Augustus principatusában is éppúgy megfigyelhető, mint a hobbesi államelméletben, lényeges különbség azonban, hogy a modernség alapintenciója nem megújítás vagy propagandisztikus kisajátítás volt, hanem a világi hatalom totalizálása, ami elkerülhetetlenül az autoritás összeomlásához vezetett.

A tekintélyválság társadalmi, szemantikai és filozófiai okai eltérők. A társadalmi okok között fontos szerepet játszik a technológiai fejlődés felgyorsulása, amely gyengítette az idősebb nemzedékek tudásközvetítő szerepét. Ami a nyilvánosság posztmodern szerkezetváltozását illeti, a tekintély válságát nem a túl kevés tekintély okozza, hanem éppen az autoritások túltermelése, aminek következtében úgy tűnik, mintha az autoritást a nyilvánosság

meghatározó ágensei „hoznák létre” –, a Nobel-díjas tudós, az influenszer és a televíziós gyógyító ugyanabban a médiatérben versenyez, mint a római pápa. Egy másik fontos körülmény, hogy az autoritás szemantikai válságát állandóan mélyítik és társadalmisítják a „tekintélyelvű” konzervatívok és a „tekintélyellenes” baloldaliak/liberálisok között zajló viták, amelyek kizárólag a hatalom struktúráiról szólnak. Figyelmünket elsősorban a válság szemantikai forrására kell irányítani, hogy belássuk az autoritást övező kortárs viták hiábavaló és káros voltát. A válság szemantikai oka éppen a hatalom és autoritás modern egyneműsítése és a tekintély heteronómiájának felszámolása volt, ezért a vitatkozó felek csupán azt hiszik, hogy a tekintélyről beszélnek. Az autoriter oldal nem a tekintélyt védi, az ellenoldal pedig nem azt támogatja.

Az autoritás válságának elsődleges filozófiai okaként egy olyan, látszólag mellékes körülményt kell megjelölnünk, amely szoros kapcsolatban áll a fogalom szemantikai válságával: azt a kategóriatévésztést, amellyel az autoritást viszony helyett általában tulajdonságként határozzák meg, és ezáltal a tekintélyt közvetítő személyek és intézmények attribútumává lényegítik a tekintélyt.⁴⁰ A másik lényegbevágó hiba – antropológiai hiányossággal magyarázni a tekintély szükségességét.⁴¹ Ettől a két hibától már csak egyetlen lépés kell, hogy a főhatalom a társadalmi lét végső objektumává és szubjektumává váljon, és kíméletlen hangon eldörögje az immanenciaparancsot: a hatalom középpontja mostantól mindenütt jelen van, határai viszont sehol sincsenek. Ilyenkor pecsételődik meg azok sorsa, akik elfelejtik az autoritás jelentését, hiszen a filozófiai és szemantikai problémák előbb-utóbb civilizációnk alkatán is kiütözköznek.

Hannah Arendt szerint „a Nyugat sokat emlegetett »alkonya« elsősorban a vallás, a hagyomány és a tekintély római hármasságának alkonyát, és a politikai világ sajátos római alapjának ezzel együtt járó megrendülését jelenti.”⁴² Ahhoz, hogy megfelelő választ adhassunk erre a válságra, szembe kell néznünk azokkal az ellentmondásokkal, amelyeket a múltból örököltünk. A kérdést élére állítva: úgy tűnik, döntenünk kell az autoritás római hagyománya, a politikai modernség és a posztmodern között.

³⁹ Uo., 101.

⁴⁰ BOCHENSKI: *i. m.* (1974), 17–36.

⁴¹ SIMON, Yves R.: *Tekintély és társadalom. Az autoritás fogalma.* Ford. KOVÁCS Benedek, Bp., Szent István Társulat, 2004, 29–30., 65.

⁴² ARENDT: *i. m.* (1995), 148–149.